BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'YINLI TA'LIM METODLARI: NAZARIYA VA AMALIYOT

Turkaraeva Dilfuza Hayitbayevna
Xalqaro Nordic Universiteti 4- kurs talabasi
Tel: +998949319030
https://doi.org/10.5281/zenodo.20472692

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda o'yinli ta'lim metodlarining o'rni va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. O'yinli ta'lim 6–10 yoshli bolalar uchun eng samarali bilish usuli ekanligi empirik tadqiqotlar asosida isbotlangan. Maqolada didaktik o'yinlar, rolli o'yinlar, musobaqaviy va simulyatsion o'yinlar turkumlashtirilgan holda ko'rib chiqiladi. Shuningdek, o'qituvchi uchun amaliy tavsiyalar va Respublika miqyosidagi tajribalardan namunalar keltirilgan. Tadqiqot natijalari o'yinli metodlarni tizimli qo'llash o'quvchilarning bilim o'zlashtirish sifatini 35–42 foizga oshirishi mumkinligini ko'rsatmoqda.
Kalit so'zlar: o'yinli ta'lim, didaktik o'yin, boshlang'ich ta'lim, faol metodlar, o'quv faoliyati, motivatsiya, interfaol ta'lim.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the role and significance of game-based learning methods in teaching primary school students. Empirical research confirms that play-based learning represents the most effective mode of cognition for children aged 6 to 10. The article systematically examines didactic games, role-playing games, competitive activities, and simulation-based exercises. In addition, practical recommendations for teachers and illustrative examples drawn from nationwide educational experience in the Republic are presented. The findings suggest that the systematic implementation of game-based methods can improve the quality of students' knowledge acquisition by 35–42 percent.
Keywords: game-based learning, didactic game, primary education, active methods, learning activity, motivation, interactive teaching.

Аннотация. В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются роль и значение игровых методов обучения в преподавании учащимся начальных классов. На основе эмпирических исследований доказано, что игровое обучение является наиболее эффективным способом познания для детей в возрасте от 6 до 10 лет. В статье в систематизированном виде рассматриваются дидактические игры, ролевые игры, соревновательные и симуляционные игры. Помимо этого, представлены практические рекомендации для педагогов и примеры из образовательного опыта в масштабах Республики. Результаты исследования показывают, что систематическое применение игровых методов способно повысить качество усвоения знаний учащимися на 35–42 процента.
Ключевые слова: игровое обучение, дидактическая игра, начальное образование, активные методы, учебная деятельность, мотивация, интерактивное обучение.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimini isloh qilish masalasi O'zbekiston Respublikasining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. 2019-yildan boshlab amalga oshirilayotgan «Milliy o'quv dasturi» doirasida boshlang'ich ta'limga yangicha yondashuv - shaxsga yo'naltirilgan va kompetensiyaga asoslangan ta'lim kontseptsiyasi joriy etildi. Ushbu kontseptsiya o'quvchini passiv tinglovchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida ko'radi. Ana shu kontekstda o'yinli ta'lim metodlari alohida ahamiyat kasb etadi. O'yinli ta'limning ildizlari qadimdan ma'lum bo'lib, Platon, Jan Jak Russo va Pestalotstsi kabi mutafakkirlar bolalar tarbiyasida o'yinning tutgan o'rnini alohida ta'kidlagan. Hozirgi zamon pedagogikasida bu yo'nalish batafsilroq ilmiy asosga ega. Xususan, rus pedagogi L.S. Выготskiy o'yinni bolaning yaqin rivojlanish zonasini kengaytiruvchi asosiy vosita, deb belgilagan.[1] O'zbek ta'lim ilmida ham bu masala yetarlicha o'rganilgan. R. Mavlonova va U. To'rayevaning tadqiqotlari boshlang'ich

sinflarda o'yinli metodlarni qo'llash an'analarini ko'rsatib beradi.[2] Biroq zamonaviy raqamli muhit va yangi o'quv dasturlari sharoitida bu metodlarni tizimlashtirish va yangilash zarurati hali ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Maqolaning maqsadi

Boshlang'ich sinflarda o'yinli ta'lim metodlarining turlarini tasniflash, ularning psixologik-pedagogik asoslarini ochib berish va amaliy qo'llash yo'l-yo'riqlarini ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR SHARHI VA NAZARIY ASOS

O'yinli ta'lim metodlari nazariyasi pedagogika, psixologiya va neyrofan kesishmasida shakllanadi. Bu sohada uchta asosiy konseptual yo'nalish mavjud. L.S. Vыgotskiy (1978) ning madaniy-tarixiy kontseptsiyasiga ko'ra, o'yin boladagi mavhum tafakkur va irodaning shakllanishiga bevosita zamin tayyorlaydi. Bola o'yin jarayonida haqiqiy imkoniyatlaridan bir qadam yuqorida harakat qilar ekan, bu holat bilishning intensiv rivojlanishini ta'minlaydi.[1] Jak Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasi (1962) bo'yicha 6–11 yoshli bolalar «amaliy operatsiyalar» bosqichida bo'lib, ular bilimni konkret tajriba orqali, ya'ni harakat va o'yin vositasida o'zlashtiradilar. Shu bois ushbu yosh davrida abstrakt tushuntirishdan ko'ra o'yinga asoslangan ta'lim ancha samarali hisoblanadi. Amerikalik psixolog Mihay Csikszentmihalyi tomonidan ilgari surilgan «oqim» (flow) nazariyasiga ko'ra, o'yin vaqtida bolada vazifa qiyinligi va uning qobiliyati o'rtasidagi muvozanat ta'minlanganda maksimal koncentratsiya va quvonch holati yuzaga keladi. Bu holat ta'limda intrinsik motivatsiyaning kuchli manbaiga aylanadi. O'zbek pedagogikasida Xoliqov A.A. (2010) ta'kidlashicha, «didaktik o'yin - bu o'quv maqsadi bilan uyg'un holda tashkil etilgan, qoida va rollarning majmuasidan iborat bo'lgan, bolaning bilish faoliyatini rag'batlantiradigan pedagogik vosita».[3] Ushbu ta'rif o'yinni oddiy ko'ngilochar mashg'ulotdan farqlaydi: unda didaktik maqsad markaziy o'rinni egallaydi. Toshkent davlat pedagogika universiteti tomonidan olib borilgan kuzatishlarga ko'ra (2021), an'anaviy ta'limda o'quvchilarning dars jarayonidagi faollik darajasi 40–45 foizni tashkil etsa, o'yinli metodlar qo'llanganda bu ko'rsatkich 75–80 foizgacha ko'tariladi. Bu farq ayniqsa matematika va ona tili darslarida yaqqol ko'zga tashlanadi.[4] Zamonaviy neyropedagogika tadqiqotlari (Immordino-Yang va Damasio, 2007) shuni ko'rsatmoqdaki, o'yin vaqtida miyada dopamin va oksitotsin gormonlari faolroq ishlanadi. Bu moddalar nafaqat kayfiyatni yaxshilaydi, balki xotira mustahkamlanishini ham jadallashtiradigan biologik mexanizmlarni ishga tushiradi. Binobarin, zavq bilan o'rganilgan ma'lumot uzoqroq esda qoladi.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA Q‘LLANILADIGAN O'YIN METODLARI TASNIFI

Maqola muallifi tomonidan mavjud adabiyotlar tahlili asosida boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan o'yinli ta'lim metodlarining quyidagi tasnifi taklif etiladi:

O'yin turi	Asosiy xususiyatlari	Qo'llanish sohalari
Didaktik o'yinlar	Aniq o'quv maqsadi, qoidalar tizimi, raqobat elementi	Matematika, ona tili, tabiatshunoslik
Rolli o'yinlar	Ijtimoiy rollarni o'zlashtirish, muloqot ko'nikmalari	Adabiy o'qish, jamiyat, ijtimoiy fanlar
Simulyatsion o'yinlar	Haqiqiy vaziyatlarni modellashtirish	Tabiatshunoslik, texnologiya

Musobaqaviy o'yinlar	Jamoaviy ruh, tez qaror qabul qilish	Barcha fanlar bo'yicha takrorlash
Ijodiy o'yinlar	Erkin ifoda, tasavvur rivojlanishi	Tasviriy san'at, musiqa, adabiyot

1-jadval. Boshlang'ich sinflarda o'yinli ta'lim metodlari tasnifi (muallif tasnifi)

Didaktik o'yinlar - bu eng keng tarqalgan va ilmiy jihatdan eng ko'p o'rganilgan tur hisoblanadi. Ular boshqa o'yinlardan shu bilan farqlanadiki, ularda o'quv maqsadi har doim markaziy o'rinda bo'ladi. Masalan, 2-sinf matematika darsida «Bozor» o'yinini o'tkazish orqali bolalar qo'shish, ayirish va pul hisob-kitobini bir vaqtda o'zlashtirib oladilar. Shu bilan birga, ular muloqot, hamkorlik va ahloqiy me'yorlarni ham amalda qo'llaydilar. Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, didaktik o'yinlar ayniqsa past motivatsiyali o'quvchilarda yorqin natija beradi. Sababi — o'yin muhiti «xato qilishdan qo'rquv» psixologiyasini susaytiradi va bolada tabiiy qiziqish uyg'otadi. Rolli o'yinlar o'quvchiga biron-bir ijtimoiy yoki kasbiy rolni «sinab ko'rish» imkonini beradi. Masalan, «Shifoxona» yoki «Do'kon» rolli o'yinlari nafaqat lug'atni boyitadi, balki empatiyani, ya'ni boshqa kishining holini tushunish qobiliyatini ham rivojlantiradi. Bu tur ayniqsa adabiy o'qish darsida asarning qahramonlari nomidan sahna qo'yishda keng qo'llaniladi.

O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi tomonidan 2022-yilda tasdiqlangan yangi boshlang'ich ta'lim standartlari «o'quvchi kompetentsiyalarini o'yinli shaklda shakllantirish» ni bevosita ta'kidlaydi.[5] Musobaqaviy o'yinlar bolalarda g'alaba qozonishga intilish, sabr-toqat va jamoaviy mas'uliyatni tarbiyalaydi. Biroq bu turda ehtiyotkorlik zarur: haddan ziyod raqobat bazida stressga, kuchsizroq o'quvchilarning o'zini chetga olishiga olib keladi. Shu sababli ekspertlar «kooperativ musobaqa» modelini, ya'ni jamoalar o'rtasidagi raqobatni afzal ko'radilar: shunda har bir bola jamoaning tarkibiy qismi sifatida qadrlanadi.

O'YINLI TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING AMALIY ASOSLARI

O'yinli darsni samarali tashkil etish uchun o'qituvchi quyidagi algoritmga amal qilishi maqsadga muvofiq:

1. Birinchi bosqich - tahlil: o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasi va qiziqishlarini aniqlash.
2. Ikkinchi bosqich - maqsad: o'yin orqali erishilishi lozim bo'lgan aniq didaktik maqsadni shakllantirish.
3. Uchinchi bosqich - tanlash: maqsadga mos o'yin turini tanlash va uni dars mavzusiga moslashtirish.
4. To'rtinchi bosqich - tayyorgarlik: o'yin qoidalarini sodda tilda tushuntirish, rollarni taqsimlash.
5. Beshinchi bosqich - o'tkazish: o'qituvchi fasilitator rolida ishtirok etadi, to'siqlarni bartaraf etadi.
6. Oltinchi bosqich - muhokama (debriefing): o'yin natijalari, erishilgan bilimlar va kechinmalarni muhokama qilish.

Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, o'yinli ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining kasbiy tayyorgarligiga bog'liq. Dars jarayonida o'qituvchi bir vaqtning o'zida bir necha rolni bajarishi kerak bo'ladi: u ham tashkilotchi, ham kuzatuvchi, ham zarur hollarda ishtirokchi bo'ladi. Bundan tashqari, u bolalar orasidagi munosabatlarni nazorat qilib, his-tuyg'ularni boshqarish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart. Tajribali o'qituvchilar tomonidan sinab ko'rilgan bir qancha amaliy usullar mavjud. «5 daqiqalik o'yin» texnikasi dars boshida qo'llanib, o'quvchilarni mavzuga jalb qiladi va ularning oldingi bilimlarini faollashtiradi. «O'yin-tanaffus» texnikasi esa uzoq tushuntirishdan keyin bolalarni jonlantirish maqsadida o'rtada qo'llaniladi va diqqatni qayta tiklashga yordam beradi.

O'yinli ta'limda an'anaviy baholash usullari to'liq maqbul emas. Buning o'rniga portfel baholash, kuzatuv jurnali va o'z-o'zini baholash metodlarini qo'llash tavsiya etiladi. Xususan, «Yulduz kartochkasi» metodi - o'quvchi har muvaffaqiyatli ishtirok uchun yulduzcha oladi va to'plangan yulduzchalar umumiy baholash kartasiga kiritiladi keng qo'llanilmoqda. Bu usul bolaning darsdan darsga o'sishini ko'rish imkonini beradi va ichki motivatsiyani mustahkamlaydi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMA

Maqolada taqdim etilgan tahlil O'zbekistonning Toshkent, Samarqand va Namangan viloyatlaridagi 12 ta umumta'lim maktabida olib borilgan kuzatuv va so'rovlar asosiga qurilgan (2022–2023 o'quv yili). Tadqiqotda 48 nafar boshlang'ich sinf o'qituvchisi va 1200 dan ortiq o'quvchi qatnashdi. Tadqiqot natijalari bir qator muhim xulosalarga olib keldi. O'yinli metodlar muntazam qo'llaniladigan sinflarda o'quvchilarning darsga ishtiyoqi nazorat guruhiga nisbatan 2,3 baravar yuqori bo'ldi. Bilim sinovlari bo'yicha farq ham sezilarli edi: eksperimental guruhlarda o'rtacha ball 38 foizga, nazorat guruhlarida esa atigi 12 foizga o'sdi. Eng muhimi natijalar matematika va ona tili darslarida bir xil ijobiy ko'rsatkichlar berdi, bu esa o'yinli metodlarning fanga bog'liq emasligi, ya'ni universal ekanligini tasdiqladi.

Shu bilan birga, tadqiqot bir qator cheklovlarni ham aniqladi. O'qituvchilarning 67 foizi o'yinli metodlarni tizimli qo'llash uchun maxsus metodik tayyorgarlik yetishmasligidan shikoyat qildi. Ayrim maktablarda sinf xonasining tor bo'lishi yoki vaqt cheklanishi o'yin turlarini qo'llashga to'sqinlik qildi. Bu muammolar maktab boshqaruvi va ta'lim muassasalari tomonidan yechilishi zarur bo'lgan tizimli masalalar sifatida ko'zga tashlanadi.

XULOSA

O'yinli ta'lim - bu boshlang'ich ta'limning tasodifiy bir qo'shimchasi emas, balki ilmiy jihatdan asoslangan, psixologik-fiziologik qonuniyatlarga mos pedagogik yondashuv. Mavjud tadqiqotlar va maqola doirasida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, o'yinli metodlarni tizimli ravishda dars jarayoniga kiritish o'quvchilarning bilim sifatini, faolligini va maktabga bo'lgan ijobiy munosabatini sezilarli darajada yaxshilaydi. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun bir necha yo'nalish taklif etiladi. Birinchidan, raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirilgan («gamifikatsiya») o'yinli modellarni sinash. Ikkinchidan, o'yinli metodlarning iqtidorli va maxsus ehtiyojli bolalarga ta'sirini alohida o'rganish. Uchinchidan, o'qituvchilarga yo'naltirilgan uzoq muddatli kasbiy tayyorgarlik dasturlarini ishlab chiqish. O'zbekiston ta'lim tizimi islohotlari doirasida o'yinli ta'limga davlat darajasida e'tibor qaratilishi, unga oid milliy standartlar yaratilishi va o'qituvchilar malakasini oshirish dasturlarida bu metodlarga alohida o'rin berilishi maqsadga muvofiq ko'rinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Vigotskiy, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press. - O'zbek tarjimasida: Vыgotskiy L.S. Aql va jamiyat. Toshkent: O'qituvchi, 1996. – 320 b.
2. Mavlonova, R., To'rayeva, U. (2015). Boshlang'ich sinflarda interfaol ta'lim metodlari. Toshkent: «O'qituvchi» nashriyoti. – 184 b.
3. Xoliqov, A.A. (2010). Pedagogika: oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti. – 416 b.
4. Toshkent davlat pedagogika universiteti. (2021). Boshlang'ich ta'limda o'quvchi faolligini oshirishning pedagogik shartlari: Ilmiy hisobot. Toshkent: TDPU nashriyoti. – 78 b.
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi. (2022). Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti. Toshkent: Davlat nashri. URL: https://uzedu.uz/uz/metodika/standartlar (murojaat: 15.03.2024).